

A történetek és a történelem visszavétele

OSZTOJKÁN BÉLA: *ÁTYIN JÓSKÁNAK NINCS, AKI MEGFIZESSEN*

Osztójkán Béla 1997-ben megjelent, *Átyin Jóskának nincs, aki megfizessen* című nagyregényéről szerzői előszavában azt írja, hogy műve, noha ízig-vérig fikció, mégis tanúság, mely egy korról, egy közösségről, egy helyről szól, és egyben azt is vizsgálja, milyen történetek, múltbeli események hatottak abban a korban, illetve miként hat tovább a megjelenített korszak a jelenkorban. A rétegződő, múltba nyúló és máig ívelő történeti emlékezet tárul fel előttünk ebben a könyvben.

A regény tanúsága az ötvenes évek elejére-közepére fókuszál, a legkevésbé reprezentált, és leginkább perifériára szorult csoport, egy szegénységben élő, faluszéli, északkelet-magyarországi roma közösség nézőpontjából. Azt emeli a szépirodalmi tanúság tárgyává, amiről olykor szó esik történeti-szociológiai szövegekben, ám valójában nincsen róla tudásunk. A Rákosi-éra által kiszolgáltatottá tett közösségek sorá-

ban a romák története a jogi-szociális-gazdasági-politikai kisémmizést éppúgy élénk tárja, mint azt, hogy a hatalom hogyan fosztja meg emberi méltóságának maradékától is azokat, akiket társadalmi selejtnek, zavaró elemnek tekint.

Az irodalmi szövegek tanúsága túlmutat a tények bemutatásán, a faktikus funkción, de túlmutat az emlékezettörténet archeológiáján, a felszínre hozott rétegek megjelenítésén – a szépirodalmi tanúbizonyosság az emlékek elbeszélésének módjával szólít meg bennünket a legérzékletesebben, s elsősorban azáltal szembe-sít történeti narratíváink utóéletével és állapotával, hogy milyen eszközökkel hozza létre a szöveg a fejtés és az emlékezés hálóját. Osztójkán Béla mesteri módon teszi plasztikussá a legösszetettebb emlékezeti folyamatokat, az elhomályosuló és kiélesedő emlékek dinamikáját, a tudás töredékességét, a tények kibírhatatlan súlyától való elfordulást

s a fantázia felé való odafordulást ebben a gazdag szövetű regényben. Ezt többek közt a mágikus realizmus eszköztárának és regényfogalmának alkalmazásával is lehetővé teszi Osztóján: ezáltal jelzi a szöveg, hogy ahol a tudás megszakad, ahol az emlékek irdatlan terhe már elviselhetetlen, ahol a felejtés és tagadás átírja a történeteket, ott a fantázia, a regék, a mesék terébe lépünk át, és ezek a különböző típusú szövegek éppen úgy érintkeznek a közös és személyes emlékezetben, mint ahogy az *Átyn Jóskának nincs, aki megfizessen* regényszövetében.

Osztóján Béla recepciójában, ahogy ezt Lakatos Menyhért estében is megfigyelhetjük, műveinek nagyságánál erősebben hat közéleti szerepvállalása, és eltakarja azt a tényt, hogy nemcsak a kilencvenes évek egyik legizgalmasabb regényét, a roma identitás alakulását és Magyarország ötvenes-évekbeli történetét feldolgozó lebilincselő munkát, a magyar mágikus realista történelmi regény egyik alapművét köszönhetjük neki, hanem páratlanul értékes lírát és novellisztikát is. Azt gondolom, hogy különösen látványos a magyar irodalomtörténeti amnézia esete akkor, amikor éppen egy olyan irodalmi műfajba tartozó alkotásról van szó, melyre általában különösen odafigyel az olvasóközönség (vagyis egy fikciós-történelmi regényről), s az a mű éppen olyan alapkérdéseket

boncol, amelyek most a legaktuálisabbak (huszadik századi múlt-narratívák, emlékezettörténet).

Az *Átyn Jóskának nincs, aki megfizessen* számtalan pontos dátum-megjelölést tartalmaz – mintha krónika lenne, és mintha ezáltal megtudhatnánk azt, hogy az ábrázolt északkelet-magyarországi cigánysori közösség életében mi mikor történt. Ám a dátumok gyakran misztikus eseményekhez kötődnek, olyanokhoz, melyeket azután több szereplő nézőpontjából, több verzióban ismerünk meg. Nem alakul ki pontos tudásunk arról, hogy a mítoszverziók közül végül melyik kanonizálódik a közösség emlékezetében, s arról sem, hogy a történelmi tény és a fantasztikus tény között mik az összefüggések, hogyan lesz egyikből a másik. Sem a faktuális valóságot, sem a mítikus valóságot nem ábrázolja visszakereshetőként és rögzíthetőként Osztóján. Azt viszont bemutatja, hogy milyen hatalmas az igény a főszereplő közösségben arra, hogy értsenek, tudjanak. A történelmi tudás gyökeres igényéről is szól a regény, arról, hogy minden közösség és minden individuum tisztában akar lenni vele, hogy honnan jön, mi határozza meg a mindennapjait, és mik a kilátásai. A hatalom képviselői Osztójánnál mindent megtesznek azért, hogy ezt a tudást megtartsák a maguk számára, így tehát az egzisztenciális ellehetetlenítés eddig

felsorolt típusai mellett episztemológiai bizonytalanságot is generálnak. Érdekes jelenetei a regénynek, amikor maguk a hatalom képviselői sem tudják, mi történik pontosan (például amikor a két rendőr-szereplő maga se tudja, kik teszik tönkre a cigánysort védő gátat, s legendákat, vándor-mítoszokat alkotnak és alkalmaznak a tettesek beazonosítására). Az egyéni tudáshiány hordozója a regény főszereplője, a Mojna nevű kisfiú, aki nem tudja pontosan, hogy kije is Harangos Eszti, a nevelőanyja, s hogyan halt meg az apja, és milyen volt édesanyja, aki a szülésbe halt bele. A regény másik főszereplőjének mondhatjuk a felülről kinevezett, de közösségének sorsát teljes mértékben átérző vajdát, Bábí Jós-kát, aki a maga ötven évével sokmindent tud és ért, sokmindent átélt. Ő néha még óvja is az övéit attól, hogy megértsék, milyen erők határozzák meg a sorsukat. De ő is éppúgy ki van szolgáltatva a történelmi és társadalmi tudást birtokló és bitorló hatalomnak, mint a többiek.

Már a legelső bekezdésben ennek az összetett szövegvilágnak a hatókörébe kerülünk – Osztóján már a regény elején elhelyez egy dátumot, de ezt mitikus történetekkel köríti, és voltaképpen visszavonja a pontosságát azt az ígéretét, amit az időmeghatározás hordoz. És egyből találkozunk a főbb szereplők családi kapcsolatainak leképezhetetlen

bizonytalanságával, tehát azzal a tudáshiánnyal, ami olyannyira szükségessé teszi az ismeretlen tények helyének a fantázia-szülte történetekkel való kitöltését:

Abban az időben, amikor először hallotta, hogy jövőre vége lesz a világnak, senki sem gondolta komolyan, hogy a cigánysori tóba zuhanó, valóságos földrengést előidéző csillagdarab – amelynek becsapódását a fiú nevelőanyján, Harangos Esztin kívül senki nem látta, és amely ezerkilencszázötvenöt június másodikán szakította át a légteret – egy évvel később csakugyan akkora felfordulást fog teremteni a telepen, amekkorát emberi szem nem látott még. Abban az esztendőben, amikor kis rokona füle hallatára Harangos Eszti a csillaghullást megelőzően először jövendölte meg a gonosz eljövételét, nemcsak hogy azt a majdan bekövetkező, végítélettel is felérő, ámde – véleménye szerint – „közönséges mesterkedések eredményeképpen” reájuk zúduló csapásnak a megjóslását nem hitték el ennek a különc, istentelenül vénséges cigány asszonynak, hanem még annak a bizonyos éjszakának a folyamán a csillagos égről lepottyánó, izzó vastömegről szóló kora reggeli híradását is eleve kétkedve fogadták, pedig baljóslatú jövendölésének már azon a hajnalon voltak szemmel látható, kézzel fogható bizonyítékai: azon az éjszakán ugyanis a cigánysori tó közvetlen közelében lévő házak, a csillag-

hullást követő szörnyűséges pillanatokban összeomlottak egy szálig.

Az 1955-ös pontos dátum a nyitó bekezdésben a világvégével íródik egybe. A szöveg eleje és az idők vége találkozik: a pontos mikrotörténet (ígérete) és a legrandiózusabb mítosz. Osztójkán zseniálisan kapcsolja össze egymással a legtávolabbi végleteket, hogy már a regény kezdetekor érzékeltesse, egy végletek közt élő, avagy végletes helyzetbe szorított közösséget fog bemutatni.

Harangos Eszti hasonló szerepben jelenik meg Osztójkán regényében, mint Lakatos Menyhért hatalmas nevelődési regényében, a *Füstös képekben* – mely egyben az évszázados anticiganizmus és a roma holokauszt indukálta széthullás gigantikus elbeszélése – a nagymama. Mindketten egy elmúlt világ képviselői és ismerői, akik az általuk örökött történetek töredékeit továbbadják a fiúknak, a harmadik generációnak. De maguk sem találják helyüket a megváltozott körülmények közt, és az általuk továbbörökített mesék sem segítenek orientálódni. Ugyanakkor egy vonzó, magával ragadó s a maga módján – ellenőrizhetetlenül – igaz univerzumot képviselnek a regényekben.

Osztójkán műve, szemben Lakatoséval, nem ígéri azt, hogy olyan meséket nyújt át az olvasónak, melyek akár a roma eredetmítosz helyébe állíthatók. Bár maga Lakatos is

kitér rá, hogy a szépirodalom terén részben kívül eső feladat lenne ez, mégis, Lakatos prózájának meséit értelmezhetjük javaslatként is arra, hogyan lehet kreatív módon pótolni a hiányt. Mintha mégiscsak a szépirodalomba helyeződne át a mesemondás, a rege-áthagyományozás tradíciója, pontosabban, az ez iránt elkötelezett művészetbe. Mindazonáltal Lakatos is jelzi, hogy a koherens mitikus világkép helyett az, amit ő nyújt, töredezett és anakronisztikus. Osztójkánál mindig ironikus tónus egészíti ki a mesemondást. Ő mintha azt jelezné, hogy a mesék sűrű szövete ugyan rekonstruálható, de a mesemondáshoz tartozó otthonos atmoszféra már nem. Megsemmisült annak a kultúrának az óvó egysége, mely a meséken keresztül szemlélte és beszélte el az időt. Pedig Osztójkánál sokkal több mítosz, mese, rege, legenda íródik be a regényszövetbe, mint Lakatosnál. Élteti a történeteket generáló fantáziát, de azt az iróniát is, amely a fantasztikus szövegeket idézőjelbe teszi.

Nemcsak Harangos Eszti emlékezik a régi mesékre és hiedelmekre, hanem a vén Tóbiás Gyula is, akinek a háza a regényben a közösség egyik szellemi középpontja:

Ez a rendes nevén Tóbiás Gyulának nevezett öregember (kivéve, amikor részeg volt) igen nagy tekintélynek örvendett a telep népe előtt. Téli idején

az ő háza volt a leglátogatottabb hely a soron; esténként ide gyülekeztek a cigánysor fiataljai, volt, aki csak azért kereste fel azt a rogytant, kidőlt-bedőlt, fülledt kis odút, hogy a többiekkel együtt elüthesse az időt, más pedig, hogy itt találkozhatson választottjával, nem azért, mintha erre nem akadt volna a cigánysor szegleteiben más mód. Ebben a kis házban egyébként megfértek a „kis cigánysoriak” és a „nagy cigánysorról” érkezők egyaránt.

Télen tűzrevalót vittek a vénembernek, aki ezért szívesen látott mindenkit, sőt késő éjszakába nyúló, hosszú, ősrégi történeteket mesélt cserébe. Azt tartották róla, hogy kilencszáz mesét tud kívülről, ezenkívül fejből tudja a fél világ történetét is, kezdve a régmúlt teremtéstől, a majdan bekövetkezendő pusztulásig, s bár ezeket a történeteket gyakran háborzongató részletességgel adta elő, tetszett hallgatóinak.

A hosszú téli estéken olykor Bábi Jóskaival együtt maga Kinglő Jóska is szívesen látogatott el az izgalmas történeteket mesélgető Tóbiás Gyulához, és ilyen alkalmakkor nem egyszer tette fel neki a kérdést: – Ugyan, apó – kérte szívélyesen –, ha már ennyire tudsz mindent, legyél szíves, mondd el nekünk a mi történetünket is. Mondd el, légy szíves, mi volt ez-ideig a cigányság sorsa, hogyan voltunk a nagyvilágban?

– Nem voltunk mi, fiam, sehogyl
– válaszolta mindannyiszor a kíváncsiskodó Kinglő Jóskaának Tóbiás Gyula, s közben káromkodott egyet-

egyét, hol bolgáruul, hol pedig románul kezdte szidalmazni a világot, de a végén cigányul vagy magyarul folytatta. – Nekünk, fiam – folytatta lemondóan – nincs mit mondani magunkról. Ha volt is valaha, akkor azt elvitte, elragadta tőlünk az idő. Elnyelte az ingovány, bezáródott a sírokba, amelyekbe leszálltak a régi öregek, apáink, nagyapáink és ezeknek minden emlékezni tudó ága. Én is már csak annyit tudok mondani, amennyit így esténként elmondhatok nektek, de hát ezek vagy voltak, vagy nem...

Tóbiás Gyula háza mindig nyitva van az érkezők előtt, és ott él tovább a történetmesélő hagyomány. De maga Tóbiás is azt panaszolja ezekben a bekezdésekben, hogy múlóban van a világ, amikor a mesék múltról való tudásként értelmeződhetnek. Amit ezután elmond, a magyar anticiganizmus hagyományának alap-története, a romákkal szembeni vérvád narratívája: az, hogy cigányok segédkeztek Dózsa György kivégzésénél. A kérésre, hogy mondaná el „a mi történetünket”, épp az ellenkezőjével felel: a legsajátabb helyett a legidegenebb történetet beszéli el, a megbélyegzés hamis meséjét.

A történelmi bűn vádja néhány oldallal később, egy másik történetben megismétlődik, amikor Bábi Jóskaát, aki két világháborúban is szolgált, a második háború idején a fronton megszólítja horthysta szá-

zadparancsnoka. A romákat kollektíven elítélő történeti bűnmese és a zsidókkal szembeni vérvád közötti összefüggést a regény a történelmi sorsközösségbe ágyazva gondolja tovább akkor, amikor a tiszt immár arról faggatja Bábi Jóskát, hajlandó lenne-e rátámadni Horthyra:

A százados arca idegesen megrándult. Mintha legyet vagy szúnyogot hessegett volna, hadonászni kezdett. Szavait később így folytatta: Szóval, neked is a begyedben van a Kormányzó úr?

– Nincs énnekem a begyemben, százados úr – legyintett Bábi Jóska. – Hogyan is lehetne, amikor felesküdtem rá, meg felesküdtem szent Magyarországra is?

– Arra, amit kérdeztem – köhintette el magát újra a százados –, miért nem válaszolsz hát?

– Mert a kormányzó úr Őfőméltósága rosszat cselekedett, Isten bocsássa meg neki. – Bábi Jóska megköszöri a torkát. – Eladta a cigányságot – folytatta. – Minden cigányért egy fillért kér a németektől. Azok meg, amint hallom innen-onnan, viszik is rendre, ami az övék. A zsidókat odaadta ingyen, a cigányokért meg darabonként egy fillért kért. Hogy van az, százados úr, hogy amíg én itt, a nagy orosz pusztaságban harcolok meg tapickolok hóban-sárban, odahaza eladják a családomat?

A százados e szavak hallatán elfordította a tekintetét a cigány katonáról.

Mielőtt azonban magára hagyta volna a tudatlannak hitt bakát, válaszképpen ezt mondta neki:

– Ez, fiam, amit most mondtál, hazugság. Horthy Miklós sose tenne ilyet. Jobban teszed, ha nem gondolsz vele. Orosz kémek terjesztik.

Bábi a visszaemlékezésekor már tudja az igazat, hogy mi történt deportált családtagjaival, és a beszélgetéskor nyilvánvalóan tudja a tiszt is, aki ezt a tudását inkább letagadja – úgy tűnhet, szégyenkezik a baka előtt.

Bábi a regénynek az az alakja, aki tudatosan, és egyben tudattalanul – álmaiban, képzeletében – rekonstruálni, értelmezni és őrizni igyekszik a történeti múltat. Rajta keresztül ismerkedünk meg azzal a nemesi családdal, akiknek a birtokához tartozott egykor a cigánysor. Ő próbálja meg egymástól megkülönböztetni a romákat folyamatosan vegzáló karhatalmi erőket – „zöldek voltak-e, vagy kékek”, kérdezi magától egy alkalommal, vagyis rendőrök vagy háttárőrök voltak-e a támadók, de „errefelé mindegy”, teszi hozzá. Ő az, aki tisztában van Sztálin halálának időpontjával és jelentőségével. De nincs egészen egyedül, az emlékek megoszlanak a közösség sorsáért felelősséget érzők között. Bandula, Kingló Jóska mellett egy időre átveszi a bebörtönzött vajda irányító szerepét. Az ő visszaemlékezéséből tudjuk meg annak a politikai okait, hogy 1949 előtt miért

nem építettek gátat a telep védelmére, 1949 tavaszán pedig miért húztak fel mégis hirtelen szabályozható zsilipet – azt, amelyet a karhatalom bosszújaként '55-ben ismeretlen szolgáltat-teljesítők megnyitnak, hogy a romák házait elmossa a víz.

Horthy és Rákosi alakját a mesék is őrzik, a múlt nyomán kisarjadó emlékezeti folklór, amiről tudjuk, hogy nem a kreativitás élteti legfőképpen, hanem a magyarázatok, a koherens narratívák iránti igény. Az egyik történetben Jézus rá akarja venni Rákosit, hogy védelmezze és segítse a romákat – hiába. A másik történet egy fájdalmas emlékből ered. Harangos Eszti családját az újonnan kijelölt román-magyar határ szakította ketté. Az erdélyi bevonuláskor áldással és virággal akarta köszönteni a vidékükön áthaladó Horthyt, de a szimbolikus jelenetben a kormányzó nem válaszolt a cigányasszony köszöntésére. De megjelenik Harangos Eszti álmában, és gyógyfőzetet kap tőle.

A történelmi emlékezet mesékbe való beleíródása, homálynak, felejtésnek való kitettsége ugyanazt a tudáshiány-érzetet hozza létre az olvasóban, mint amit a regény ábrázolni kíván. Szeretnénk megismerni a magyarországi roma közösség sorsát, de nem tudjuk visszakeresni, szorongással tekintünk az ismeretlen tényekre, kérdéseink sokasodnak. Tudáshiányunk pontosan mutatja, hogy miként lett láthatatlanná a ma-

gyar roma közösség: több évszázados történetüket kiírta magából a kollektív magyar történelmi tudat, s Osztójkán, Lakatos igyekeztek megalkotni a művészeti be- és visszairást, jelezve ugyanakkor a brutális szakadást, törtélest, amit a roma közösségnek kell elszenvednie. Osztójkán regényében a palimpszesztte íródo történetek és az „eredeti”, kanonikus verziók közötti viszonyra, a változási folyamatokra visszakövetkeztethetünk abból, ahogyan a teológiai narratívák átalakulnak a közösség saját történeteivé, ugyanakkor pedig beleilleszkednek a regény egészét meghatározó iro-nikus foglatba: a hit sem jelent immár biztos tudást a reményről és a jövőről – nem véletlen, hogy a könyv a világ végétől, a harag napjától való misztikusa félelemmel kezdődik. Harangos Eszti intim kapcsolata a nem felelo, elfordulo Jézussal, könyörgései, megszólító monológjai tagolják a regény egészét. Jézusról közben több történetet is olvasunk, 1948-ból s az ötvenes évekből.

A könyv egyik fontos történet-szála a telepi halastó létrehozásának és elvesztésének narratívája. A tavat a romák takarították ki, ők telepítettek bele növényevő és ragadozó halakat. Ez volt élelemellátásuk és megélhetésük alapja. Aztán a hatóság eltiltotta őket a tótól, a párttitkár körülkerítette azt, hogy ne közeli-thessék meg, mondván, hogy az a téesz birtoka. A másik, dermesztően

szívszorító történet pedig az, amikor az egész roma közösséget rávették arra, hogy költözzenek át Békevárosba, mert ott lesz számukra munka és lakás. A hatalom jelezte: a telepen nem maradhatnak, tehát más választásuk nincs. Majtényi Balázs és Majtényi György kötete, a *Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010* részletesen foglalkozik az ötvenes évek erőszakolt asszimilációjával, amikor a helyi termelés felszámolása után a romákat a nagy szocialista építkezésekre vagy üzemekbe kényszerítették dolgozni, sokszor lakhelyüktől távol eső körzetekbe. Ezzel párhuzamosan „nem fejlesztendőnek”, vagyis felszámolásra várónak jelölték meg olyan településeket, ahol romák éltek. A rendőrség nem változott az eszközökben, az ellehetetlenítés folyamata ebben az időszakban számtalanszor brutális volt. Osztójkán Békevárost részben fegyvenctelepként, munkatáborként ábrázolja, s ez egybeesik azzal, ahogy a hatalom akarta az államszocialista (kényszer-) munka eszközével átnevelni az osztályidegennek tekintett cigányságot.

Békeváros a halál helyszíne, nem a munkáé és az új életé. Bábi itt egyből akasztófával, temetetlen holtak koponyáival találkozik. A munkára alkalmatlanok pusztulásra vannak ítélve. Bár Osztójkán nem mondja ki, Harangos Esztiben a légerek emléket kelti életre ez az újabb büntetőkolónia, és az ötvenes évek képei

hirtelen a holokauszt emlékképeivel íródnak össze:

...a pincehelyiség ablakai alatt hatalmas robaj, túráztatott teherautómotorok dübörgése hangzott fel hirtelen. Ezt követően peckes, kopogós léptekkel kék munkaköpenyes, fekete tányérsapkás férfiak és nők jelentek meg az ideiglenes hálóterem bejáratánál. Tapsolva jelezték jövetelük célját:

– Ébresztő! Fölkelni! Asszonyok és öregek a gyerekekhez, a férfiak pedig gondoskodjanak a személyes holmiktól. Akin rajta van a felsőruha, vegye le! Aki pedig anélkül aludt az éjjel, kösse batyuba, hozza ki az épület elé! Gyorsan, gyorsan!

Amikor eltávoztak, Harangos Eszti odalépett a vajdához:

– Na te sánta ördög, ugye, nem hallgattál rám!

– Mi lelte magát? – Bábi Jóska eltaszította magától a vénasszonyt. Harangos Eszti izgatottan, a haját tépdesve futkosott a szalmazsákok között. Később a pincehelyiség egyik ablakához rohant. Erőlködve kapaszkodott fel a párkányig, káromkodva kiköpött rajta, végül visszaereszkedvén, csontos, száraz öklét a magasba emelve, nekiessett a vajdának:

– Megaszalnak minket, rogyon rád az ég! Nézz ki, micsoda masinákat állítottak az ablakok alá! Beleterelnek minket a gyomrába, és csak akkor eresztenek ki belőle, ha már olyanok leszünk, mint a napon szárított szilva.

– Magát, öreganyám, már nem kell megaszalni – felelte Bábi Jóska. Odalépett az ablakhoz, aggodalmasan kezdte fürkészni a felsorakozott, doboz alakú szürke teherautókat. Kérdések özönével árasztották el az asszonyok:

– Mit akarnak a gyerekekkel? Miért kell a batyukat kivinni?

Bábi Jóska a válaszadás helyett nyugalmat színélve szipákolni kezdett. Úgy tett, mintha taknyos lenne az orra; kezefejét el-elhúzta a bajusza fölé, végül elkiáltotta magát:

– Csend legyen, a kutya istenit! Nem hallja az ember a saját szavát. – Megfordult, Kanalas Péter ott állt mögötte; szótlán volt, aszerint, ahogy az éjszaka folyamán megparancsolta neki.

– Miféle gépek azok ott kint? – kérdezte tőle.

– Nem gépek – válaszolta az egykori békevárosi rab. – Fertőtlenítő kocsik.

Bábi Jóska azt hitte Kanalas kijelentésétől, botrány támad a pincehelyiségben. Harangos Eszti ricsajozásától pedig vérszemet kapván, egyenesen fellázad a többi asszony is; nekirontanak a fekete tányérsapkás nőknek és kitépdesik a hajukat, hogy a férfiak botokat vagy kést ragadnak, és akkor jaj mindenkinek, aki kék köpenyt visel, vagy fején hordja az állami közegészségügy fekete tányérsapkáját – ám tévedett: öregek és fiatalok egyaránt csöndes mosolygással vagy türelmetlen izgalommal dobálták magukról az odahaza sebtiben felöltött, kivételes alkalmakra tartogatott legjobb ruha-

darabjaikat, s miképpen az egészségügyisek meghagyták, batyukba kötven sorban kicipelték az épület elé.

Nem csupán a holokausztemlékezetből ismert, álcázott pusztító gépezet emléke elevenedik itt meg, hanem az az évszázados fegyelmezési hagyomány is, aminek a romák ki voltak téve: elkülönítés, kényszermosdatás. Az egymásra rétegződő traumákra csak egyetlen választ ad a közösség: nem vesz tudomást a nyilvánvaló kényszerítésről, megaláztatásról, és együttműködik. De 1953-ban a cigánysor lakói az első adandó alkalmal hazamennek. Úgy szegülnek ekkor szembe a hatalom által nekik előírt sorssal, mint a regény végén, amikor ahelyett, hogy beletörödnének az árvízbe, Mojna és Átyin Jóska közreműködésével felrobbantják a zsilipet. A telep megmenekül a történet szerint, de sejtjük, csak átmenetileg. Ahogy az áradó víznek nem lehet ellenállni, úgy a hatalom pusztító erejének sem. A regény zárata katarikus, átmeneti diadal – lenne, ha volna valaki, aki megfizethetné Átyin Jóska jóságát, segítségét, amiért robbanóanyagot adott a kétségbeesett romáknak. De sem a földön, sem az égben nincs olyan, aki ezt megtehetné, mondja a regény Átyin Jóska halálakor – a címével. Amikor a mű végére értünk, Osztojkán visszaküld bennünket a címhez, a kezdethez, újra. Nincs előrelépés és nincs kiút.